

2. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / [Упорядник Г.Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
3. Сюзанна без кармана, Батхед і Бурятино. Прозвища українських політиків [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу до статті : <http://podrobnosti.ua/kaleidoscope/2007/05/15/423727.html>
4. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпряниці: (словник) : у 2-х кн. / Віктор Антонович. – Запоріжжя, 2005.
5. Чаленко А. Клички наших політиків: Фантомас, Бандерлог, кролик Сеня і мама Рая [Електронний ресурс] / Александр Чаленко. – 2008. – Режим доступу до статті : <http://www.segodnya.ua/news/940091.html>
6. CrimeZZZ.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://www.crimezzz.net/serial_killer_statistics/nicknames_nickname.php
7. Delahunty A. Oxford Dictionary of Nicknames / Andrew Delahunty. – Oxford University Press Inc., New York, 2006. – 200 p.
8. Deutsch-uni [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.deutsch-uni.com.ru/schimpfwort/aussehen.php>
9. Grundies A., Mursa D. Das Lexicon der prominenten Kosenamen / Ariane Grundies, Daniel Mursa. – Rowolt Taschenbuch Verlag, 2009. – 189 s.
10. Ksta.de [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.ksta.de/html/artikel/1179819691013.shtml>
11. NNBD [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.nndb.com/group/750/000091477/>
12. RP.online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://www.rp-online.de/politik/deutschland/Spitznamen-unserer-Politiker_bid_40928.html
13. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_U.S.Presidential_nicknames

УДК 811.161.2

Н. Д. Коловоротна,*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків*

ПАУЗА ЯК КОРЕЛЯТ МОВЧАННЯ

Стаття присвячена розгляду феномена комунікативно значущого мовчання, зокрема визначенню стіведносних із ним явищ, а саме паузи. Схарактеризовано їх спільні й диференційні ознаки, звернено увагу на можливість їх взаємпереходу й інтеграції.

Ключові слова: комунікативно значуще мовчання, невербальні засоби комунікації, кореляти мовчання, пауза, художній дискурс.

Статья посвящена рассмотрению феномена коммуникативно значимого молчания, в частности определению соотносимых с ним явлений, а именно паузы. Охарактеризованы их общие и дифференциальные признаки, обращено внимание на возможность их взаимперехода и интеграции.

Ключевые слова: коммуникативно значимое молчание, невербальные средства коммуникации, корреляты молчания, пауза, художественный дискурс.

The article is devoted to the phenomenon of communicative meaningful silence, in particular the definition of correlated events with him, namely pause. Characterized by their common and distinctive features, drew attention to the possibility of their mutual transition and integration.

Keywords: communicatively significant silence, nonverbal communication, correlates silence, pause, artistic discourse.

Постановка проблеми. Останнім часом учені усе більше уваги приділяють дослідженню комунікативно значущого мовчання, що засвідчують роботи Т. Анохіної, Н. Аругіонової, Л. Безуглої, В. Богданова, С. Крестинського, Г. Почепцова, І. Рудик та ін. Як видається, така зацікавленість є цілком умотивованою, адже мовчання, як і мовлення, є невід'ємною характеристикою людини.

На сьогодні вивчення мовчання лінгвістами зумовлене антропоцентризмом сучасної науки, де дослідження мовленевої діяльності людини, її мовної свідомості, вербальної і невербальної комунікації є центральними темами: «Ще ніколи в процесі розвитку людства не з'являлося стільки різноманітних дисциплін, які пов'язані з вивченням закономірностей спілкування людей, з аналізом правил впливу людини на людину, оскільки комунікація завжди діалогічна за природою, де адресант породжує висловлення, що містить вербальний і невербальний компоненти з метою змінити інформаційний стан адресата» [12, с. 4]. Таким чином, у фокусі наукових досліджень опинилося комунікативно значуще мовчання як таке, що є «... семіотичним феноменом, силентціальним компонентом комунікативної поведінки мовців, каталізатором їх когнітивно-рефлекторної діяльності» [1, с. 21].

Формулювання завдання дослідження. Цілком очевидно, що дослідження комунікативно значущого мовчання неможливе без з'ясування його корелятів, таких як замовчування, пауз, безмовності, тиші, німоти, внутрішнього мовлення, що теж можуть бути невербальними засобами вираження думки.

Виклад основного матеріалу. Таким невербальним феноменом є *пауза* (лат. *pausa*, від гр. *pausis* – зупинка) – «перерва в мовленні, котрій акустично відповідає відсутність звучання, а фізіологічно – зупинка в роботі мовленнєвого апарату» [2, с. 333]. Паузи виконують у комунікативному акті функцію регулювання розмови для координації взаємодії між людьми, підкреслюючи важливі моменти в мовленні, даючи адресату можливість обдумати сказане. Дослідники зазначають: «Пауза слугує не стільки засобом розбиття висловлення на синтагми, скільки, по-перше, засобом, що полегшує сприйняття і розуміння мовлення, а по-друге, засобом привертання уваги до окремих фрагментів висловлення. Паузи необхідні, щоб дати слухачам можливість осмислити почуте, тому якщо в мовленні паузи надто короткі або їх зовсім немає (таке інколи трапляється, якщо час промови обмежений), то слухач може «загубити» частину інформації, що йому передається» [4, с. 175]. І, навпаки, надто велика кількість пауз, а також довготривалі паузи, як правило, дратують слухача й заважають адекватно сприймати сенс повідомлення, що передається, тому що, слухаючи таку промову, можна загубити нитку розмірковувань. Паузи виконують регулювальну функцію в міжособистому спілкуванні. Наприклад, один з учасників комунікації робить паузу для того, щоб інший усвідомив сказане, сприйняв інформацію і зацікавився подальшим перебігом розмови. При цьому важливу роль відіграє тривалість паузи, порівн.:

«Я відламав від куца гілочку і став стругати її ножем, роблячи собі зубочистку. І не тому, що риба застрягла в зубах, а для того, щоб створити паузу. Пауза у потрібному місці дає змогу слухачам перетравити інформацію і підсилити інтригу. Однак тут важливо не помилитися з місцем і, головне, з тривалістю мовчанки, тому що хтось неухважний може вирішити, що історію закінчено, і...» (Брати Капранови) [13, с. 75].

На регулювальну функцію паузи як різновиду мовчання звертають увагу журналісти. Досліджуючи використання невербальної інформації під час особистого інтерв'ю, А. Матовська зазначає: «Паузи в бесіді спершу створюють в інтерв'юєрів відчуття незручності, але з досвідом з'ясовується, що паузи часто стимулюють респондента на продовження розмови.... Якщо респондент розмірковує,... то треба витримати паузу, щоб респондент висловився» [8, с. 109–110]. Пауза – невід'ємний компонент мовлення, що часто визначає його ритміко-мелодійний бік.

Питання співвідношення мовчання й паузи на сьогодні є відкритим. Згідно зі словником української мови, *пауза, рідко павза* – 1. Тимчасова зупинка, перерва в мові або в розмові, мовчання, мовчанка [11, т. VI, с. 99]. Як видно з наведеного тлумачення, в наївній картині світу паузу сприймають як синонім до мовчання.

Значна частина науковців (Г. Анохіна, Д. Мухаметов, М. Непп, Д. Холл та ін.) розглядають паузу як різновид мовчання. Інші ж учені, зокрема В. Богданов, застерігають від того, щоб розглядати паузи як різновид комунікативно значущого мовчання, оскільки в багатьох випадках паузи «комунікативно не релевантні й виконують суто підготовчу функцію, даючи можливість комунікату (наприклад у діалозі) обдумати відповідь. Однак не виключена й комунікативна значущість пауз, і тоді вони заслуговують на таку ж увагу, як і комунікативно навантажене мовчання» [3, с. 17].

Очевидно, включення / невключення паузи до комунікативно значущого мовчання залежить від характеру самої паузи, її різновиду. Учені виокремлюють лінгвістичні та фізіологічні паузи, зумовлені особливостями побудови тексту, куди входять власне фонетичні паузи, що відділяють смислові ядра тексту від інших другорядних елементів тексту [7, с. 239] і виконують функцію розподілу мовленнєвого потоку на смислові кванти, позначені певною пролонгацією [6, с. 56], синтаксичні паузи (єднальні – паузи між однорідними членами речення при безсполучниковому зв'язку; попереджувальні, що служать попередженням про роз'яснення висловлювання наступною частиною речення (на письмі позначаються двокрапкою); розділові паузи – паузи синтаксичної одиниці; паузи присудка, що виражають предикативний зв'язок) [1, с. 28].

Фізіологічні паузи зумовлені фізіологічними потребами, зокрема це паузи дихання, коли людина перериває мовлення у зв'язку з фізіологічною потребою набрати повітря, порівн.:

«– Громадяни! – схвилювано звертається він до зали і на мить **вмовкає**, йому **забрало повітря**.

– Ну, що «громадяни»? – разом із стільцем обертається до нього моряк далеких вод.

– Бумажник пропав, – винувато видихає піжама» (О. Гончар) [14, с. 408].

До фізіологічної паузації, очевидно, відноситься й неможливість формувати зв'язний потік слів через фізичну або душевну хворобу.

Очевидним є те, що ні лінгвістичні, ні фізіологічні паузи не пов'язані безпосередньо з комунікативно значущим мовчанням. Т. Анохіна наголошує: «Біологічне, фізичне мовчання людини є некомунікативним, дистантним стосовно індивідуально-соціального» [1, с. 20].

Натомість існують комунікативні паузи, що співвідносяться з мовчанням. Ідеться насамперед про паузи хезитації, або коливання. «Хезитація (грец. Hesitation – коливання, затинання) – різновид паузи, викликаний обдумуванням можливих варіантів проведення мовлення, пошуком потрібного елемента мовного коду, перебудовою структури повідомлення в процесі вербалізації тощо» [2, с. 342]. Хезитативні паузи можуть виникати як на межі речень, синтагм, так і всередині них, порівн.:

– Ви... Ви...

– Горовий.

– Лейтенант Горовий?!

– Ні. Донедавна гвардії капітан Горовий. А тепер... студент Горовий.

– Що ж, приємно, – сказав доцент, подаючи руку. – Але що це? Ви мені подаєте ліву руку?

– Правої... нема, Дмитре Івановичу (О. Гончар) [14, с. 310].

Очевидно, паузи хезитації, наявні в наведеному діалозі в репліках Горового, засвідчують те, що вони вживаються перед словами, що мають високу інформативність і низьку передбачуваність у певному висловленні.

Хезитативна пауза є виявом потреби обміркувати відповідь, знайти потрібне слово, наприклад: – *На що ти натякаєш?*

– *Я не натякаю. Я знаю, – наступна пауза була потрібна мені, щоб якнайточніше сформулювати свою думку. – Ти грабуєш Віталія Олександровича, коли він п'яний* (Брати Капранови) [13, с. 244].

Пауза у відповідь на репліку співрозмовника може засвідчувати стан збентеження одного з комунікантів, адже при нормальному перебігу розмови репліки співрозмовників щільно стикаються: «Затримка в появі реактивної репліки з боку співрозмовника звичайно викликана об'єктивними причинами, наприклад, психічним станом збентеження. Співрозмовник, який очікує на реактивну репліку, прагне для себе з'ясувати, із чим пов'язана затримка. Пояснити причину затримки можуть фрази метакомунікативного змісту типу: *Це треба подумати / На це так сходу не відповіси / Складне питання / Зараз (= Зачекай) тощо*» [10, с. 46–47], наприклад:

«– *Що ви шукаєте, жінко? Снувати по церкві не годиться.*

– *Я хочу помолитися.*

– *За здоров'я чи за упокій? – лагідно перепитала.*

– *За ... – Я затнулася, – за ... померлого.*

– *Чоловік чи жінка?*

– *Дитина*» (М. Матіос) [16, с. 80].

У наведеній ілюстрації хезитація героїні пояснюється її збентеженням, оскільки вона не знає, як пояснити співрозмовниці, що хоче помолитися за абортвану дитину. Вербально хезитація, викликана емоційним станом, позначається дієсловом *затинатися (затнутися)* – 1. Зупинятися, перериваючи або припиняючи яку-небудь дію, розмову і т. ін. [11, т. III, с. 347].

Погоджуємося з М. Крижанівською в тому, що паузи невпевненості можуть указувати на відсутність лідерства в комунікативному процесі [5, с. 280–283], як у такій комунікативній ситуації, порівн.: «*Розмова не клеїлася. Меланія слова не могла сказати, щоб не зиркнути на голову і не спитати в нього очима: чи так, мовляв, чи до ладу. Скульптору було прикро за неї. ...*

– *Скажіть, у вас є родичі, друзі? – перепитав він, заходячи з іншого боку.*

Меланія густо, до сліз почервоніла.

– *Родичі є, – ледве чутно прошепотіла вона після паузи. – І друзі... Про яких друзів ви питаєте?»* (О. Гончар) [14, с. 347].

Як і замовчування, хезитаційні паузи, будучи артикуляторними, в діалозі можуть бути озвученими (порівн. «екання», «бекання», «мекання» та ін. заповнювачі): «*Пан Андрій широко посміхнувся, від чого в неї під шкірою забігали мурашки.... Добрий день. Е... вам щось треба? – не втрималась вона*» (Л. Дереш) [15];

«– *Тебе запрошують на хліб-сіль, – сказав Ламбада. – А потім відведуть до Салмана.*

– А може...

– Негарно відмовлятися. Вони якраз намажилися...е-е-е... не знаю, як по-російському» (В. Шкляр) [17, с. 39].

На синтаксичному рівні паузація мовлення може передаватися парцеляцією, наприклад:

«– А я поки що Київ не люблю, – він зробив *багатозначну паузу*. – Поки, – знову *пауза*. – Але вже боюся, що не втримаюсь» (Брати Капранови) [13, с. 106].

Вони також позначені пунктуаційно – крапками.

Співвідносно з мовчанням є й емпатична пауза, що має на меті інтонаційне виділення певного відрізка тексту. Воно також може мати характер хезитативного мовчання, наприклад: «Є одна пропозиція, – сказав він те, що вже давно було зрозуміло – просто так із прізвону нікого не забирають, навіть якщо ти незамінний елемент спеціального секціону «Жаба». Але Сяк *втримав ще одну кілометрову паузу і повторив*: – Саме пропозиція – не наказ. Тобто ти можеш відмовитися» (В. Шкляр) [17, с. 14].

Д. Мухаметов уважає, що «... паузи в комунікації є лише затримкою в мовленнєвому акті, але не відміною останнього. Пауза не заміною репліку-стимул чи репліку-реакцію, тому не має семіотичної значущості. Паузи, що виникають в процесі мовлення, здебільшого вказують на факт мовомисленнєвого процесу, здійснюваного в ході породження висловлення. Відсутність звучання під час паузи не має семіотичного характеру. Сам факт наявності паузи не містить знаковості, хоча часто має мету: привертання уваги до подальших слів, вибір найбільш точного виразу чи висловлення тощо» [9, с. 38–39].

Видається, що таке твердження є надто категоричним, оскільки очевидно, що пауза все-таки може бути заміником репліки, отже, не позбавлена семіотичності. Наприклад, навмисна пауза в діалозі може бути саме знаком зверхнього ставлення до співрозмовника. У такому разі вона відіграє функцію вираження комунікативної позиції Батька, що зокрема виявляється у впевненості в собі, відчутті власної переваги над іншими, нав'язуванні свого заступництва, привласненні права карати і милувати, безпечності [9, с. 111], порівн.: «Директора звали Андрій Ярославич. ... У своєму дорогому фотелі він сидів чинно й поважно, з високо піднятим підборіддям, наче хетський цар Суптілуліума I. Вони потисли один одному руки (Юрко зауважив, що робилося це з такою міною, наче пан Андрій жартома здоровкався за руку з п'ятирічним хлопчиком)... Пан Андрій *втримав довгу паузу*, змусивши Банзая почувати себе незручно. Пан Андрій незадоволено плямкнув губами, наче йому було впадло розповісти якомусь там Юрасикові про філігранні справи коледжу. Нарешті пан Андрій зітхнув і почав розказувати» (Л. Дереш) [15].

Пауза цілком може бути заміником репліки-реакції, зокрема підтвердження, як в ілюстрації:

«– ...Шо «але»? Ми не приятелюємо до кінця? Чи що «але»?

– Не, зовсім не! Ти дуже хороший чоловік... З таким приятелювати одне задоволення. Для того задоволення, звичайно, хто знає ціну Справжній Чоловічій Дружбі, – *пауза*, яку старий *втримав*, мала означати лише те, що він належить саме до таких унікалів.

– Мова йде зовсім про інше. Про твою жінку...» (Л. Дереш) [15].

Висновки та перспективи дослідження. У зв'язку зі сказаним підтримуємо думку Т. Анохіної, яка вказує на те, що поняття комунікативної паузи є гіпонімом відносно мовчання-гіпероніма: «Існують гіперо-гіпонімічні відношення між паузою та мовчанням, мовчання включає паузу як фонетичну складову. Мовчання як адекватний орієнтир інтерактивної діяльності людини корелює з вербальними та невербальними засобами – екстеріоризаторами силентіального ефекту. Відношення *пауза – мовчання* є інклюзивним, що уможливило їх осмислення як адгерентних феноменів мовчазного ефекту» [1, с. 20–21]. Отже, феномен мовчання – це комунікативний акт, що включає паузу як просодичну складову, мовчання не існує без паузи в комунікативній поведінці.

У подальших розвідках перспективним видається дослідження особливостей інших співвідносних з мовчанням явищ, таких як замовчування, внутрішнє мовлення, німота тощо.

Література:

1. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англійському художньому дискурсі: [Монографія] / Т. О. Анохіна. – Вінниця: Видавництво «Нова Книга», 2008. – 160 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Богданов В. В. Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации / В. В. Богданов // Языковое общение и его единицы: Межвузовский сборник научных трудов. – Калинин, 1986. – С. 12–18.
4. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация: Учебник. / О. Я. Гойхман, Т. М. Надейна. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 272 с.
5. Крижанівська М. В. Невербальні елементи комунікації як складові комунікативної компетенції у дискурсі телеінтерв'ю / М. В. Крижанівська // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наукових праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – Вип. 7. – С. 275–285.
6. Лисичкіна І. О. Паузація реклами як фактор часової компресії / І. О. Лисичкіна // Треті Каразинські читання: Методика і лінгвістика – на шляху до інтеграції. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 99–101.
7. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
8. Матовская А. В. Использование невербальной информации в личном интервью / А. В. Матовская // СОЦИС: Ежемесячный научный и политический журнал Российской академии наук. – 2006. – № 3 (263). – С. 104–112.
9. Мухаметов Д. Б. Молчание как компонент диалогического фрагмента текста в прозаических произведениях А. П. Чехова: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Мухаметов Дамир Бахерамович. – Ростов-на-Дону, 2009. – 220 с.
10. Почепцов Г. Г. Молчание как речевой акт или how to do things without words / Г. Г. Почепцов // Сб. научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1985. – Вып. 252. – С. 43–52.
11. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
12. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англійському дискурсі: [монографія] / Солощук Людмила Василівна. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.

Список ілюстративного матеріалу

13. Брати Капранови. Нові розділи до Кобзаря 2000: роман / Брати Капранови. – К.: Зелений Пес, 2008 – 272 с.
14. Гончар О. Т. Твори в шести томах. – Т. 5. – К.: Дніпро, 1976. – 520 с.
15. Дереш Любка. Культ: Роман [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.aldebaran.ru/author/deresh_lyubko/deresh_lyubko_kult/deresh_lyubko_kult_0.html
16. Матіос М. Щоденник страченої / Марія Матіос. – Львів: Піраміда, 2005. – 200 с.
17. Шкляр В. Елементал: Роман / Василь Шкляр. – Львів: Кальварія, 2001. – 160 с. – (Коронація слова).